

UNDERVERDENEN OG BORGERKRIGEN

Lucan, *Pharsalia* VI,507-830

oversat af Morten Skou Andersen

Introduktion. – Side 1

Oversættelse. – Side 6

Om oversættelsen. Oversættelsesvalg og filologiske overvejelser. – Side 19

Bibliografi. – Side 23

INTRODUKTION

Lucans liv og karriere

Marcus Annaeus Lucanus levede fra 39 til 65 e.v.t. og blev altså kun 25 år gammel. Han skal have skrevet mindst 15 forskellige værker. Af dem er kun ét overleveret – udover ganske få fragmenter – nemlig eposset *Pharsalia* (Farsalos-digt) eller *De bello civili* (Om borgerkrigen) i ti bøger, og den sidste bog slutter så abrupt, at vi næppe skal regne med, at teksten er fuldstændig. Sandsynligvis fordi Lucan efterlod digtet ufærdigt ved sin død.

Lucans karriere var kort og hektisk. Han stammede fra Corduba, i dag Cordoba, i Sydspanien, men han kom til Rom med sin familie som ganske lille. Som ung var han i Athen, sikkert for at uddanne sig, men han blev kaldt hjem til Rom af den unge kejser Nero og knyttet til inderkredsen omkring kejseren, og han blev desuden udnævnt til *quaestor*, før han havde nået aldersgrænsen. Ved Neros nyindstiftede festlege, *Neronia*, i 60 reciterede Lucan sin hyldest til Nero. Det var hans offentlige debut som digter. Nero delte Lucans begejstring for poesi, han optrådte som recitator og skrev selv digte. Deres bekendtskab kan være kommet i stand gennem Seneca den Yngre, som var Lucans farbror og Neros rådgiver, tidligere Neros lærer. Lucan og Nero var næsten jævnaldrende.

Det gode forhold mellem Lucan og Nero varede ikke ved. Årsagen til bruddet er uklar, men konsekvenserne er veldokumenterede. I 65 var Lucan involveret i den såkaldte Piso-sammensværgelse, som ville styrte Nero og indsætte Gaius Calpurnius Piso som kejser i stedet. Lucan var sågar en af de ledende skikkelser, fortæller en

biografi.¹ Sammensværgelsen blev optrevet, og Lucan blev dødsdømt sammen med flere af de sammensvorne, bl.a. Seneca. Han lod sine pulsårer åbne, og døde, idet han efter sigende reciterede en passage fra et af sine digte, der indeholdt en døende soldats sidste ord.

Lucans poesi

Pharsalia er i mange henseender et usædvanligt, utraditionelt og besynderligt digt. Lucan betjener sig af en kompliceret retorik med forkærlighed for korte, kunstfærdige, men rammende formuleringer (*sententiae*). Han skriver i en stærkt manieret stil, sensationspræget, overdrevet til det absurde og med mange gentagelser. Han griber enhver lejlighed til at kaste sig ud i makabre eller ildevarslende beskrivelser. Han gør meget ud af at understrege paradokser og absurditeter. Derfor kan hans fremstilling ofte virke fordrejet og hans formuleringer fortænkte. Han er blevet beskyldt for at modsige sig selv og for at være historisk og geografisk ukorrekt. Mange i dag har svært ved at goutere hans facon.

Men Lucan kræver tålmodighed. Det er afgørende, at man tænker hans tanke til ende, før man korrigerer ham. Hvad der ved først øjekast ser ud til at være en fejl, viser sig gerne ved nærstudium og fordybelse at være udtryk for en stor og gribende dybsindighed, og man indser, at han ikke kunne have formuleret sig bedre. I *Pharsalia* svarer stil og indhold til hinanden. Digtet handler om borgerkrig, og borgerkrig repræsenterer i Lucans optik kaos og opløsning, der vender op og ned på verdensordenen. Sejr i krig er normalt forbundet med den hæder, der følger af at kæmpe for sit land mod en fjende, men hvem sejrer i en borgerkrig, og hvem er taberen? Der kommer uorden i begreberne, og det må Lucans sprog afspejle.

Pharsalia er et epos, for det er skrevet i daktylisk heksameter, og det er et langt digt, der fortæller en fortløbende historie. Men det er stort set de eneste genrekrav, digtet opfylder. Den, der er bekendt med den antikke episke tradition, vil især undre sig over, at her ingen guder er. De bliver nævnt, og de bliver endda jævnlige påkaldt, men de griber ikke ind i handlingen, som vi er vant til; de er passive. Skæbnen (*Fatum*) og

1. Sveton, *Vita Lucani* (Findes i Hosius' tekstudgave).

Lykken (*Fortuna*) er de eneste aktive guddommelige kræfter, og de er ikke forbundet med noget godt. De er destruktive kræfter, der leder verden mod sin undergang.

Et andet element, vi savner, er helte. Vi møder Caesar, men han fremstilles som en magtbegærlig dræbermaskine, midlet for *Fatum* og *Fortunas* sørgelige hensigter. Pompejus er en initiativløs, gammel mand dømt til en uværdig død. Hans tilnavn *Magnus* får en hul, ironisk klang. En tredje skikkelse er Cato, en af tidens mest markante republikanske forkæmpere, men heller ikke han skildres i utvetydigt heltemodige vendinger. Her er kun anti-helte. Så hvor står Lucan? Hvorfor skrev han digtet? Er det et angreb på kejserdømmet – republikansk propaganda ligefrem? Eller har Lucan netop *opgivet* troen på ideologier? Er han endda nihilist? Det har været et centralt spørgsmål i Lucanforskningen siden 1970'erne og især 1980'erne.

Lucans digt bliver ofte sammenlignet med *Æneiden*, Vergils 80 år ældre nationalepos, ikke mindst med udgangspunkt i det afsnit, som min oversættelse dækker, underverdensscenen i 6. bog. Hos Vergil, i 6. bog af *Æneiden* findes ligeledes en underverdensscene. I hvor høj grad Lucan refererer til Vergil i denne passage, vil jeg lade det være op til læseren at vurdere. Dog vil jeg minde om, at *Pharsalia* og *Æneiden* har et *fælles* forbillede i *Odysseen*.

Handlingen i digtet

Lucans digt handler om krigen mellem på den ene side Gaius Julius Cæsar, der i januar 49 f.v.t. gik mod Rom med en hær, som han havde samlet under sine kampagner i Gallien, og som egentlig bestod hovedsageligt af romerske soldater; og på den anden side Gnaeus Pompejus Magnus, som anførte senatets hær, den officielle romerske hær. Derfor har digtet titlen *De bello civili* i håndskrifterne.

Vi vil kalde *Pharsalia* et historisk epos. På dette punkt placerer Lucan sig i en romersk litterær tradition, der går tilbage til 200-årene f.v.t. Men når vi læser Lucans digt, må vi huske, at Lucan netop er digter, ikke historiker. Lucan udelader episoder, som ville være uomgængelige i en historisk gennemgang. Han giver gerne plads til detaljer, som en historiker ikke ville bekymre sig om. Ikke mindst digter han til for at få sin pointe frem. Lucans projekt er ikke at gøre rede for borgerkrigens forløb. Hans projekt er at forklare, hvad krigen i hans øjne har betydet for Rom og for verden. Lucan

fortæller os, hvad han mener, at borgerkrigen står for, og hvilke værdier den repræsenterer.

Den begivenhed, som digtet centrerer sig om, og som Lucan fremhæver som særligt skæbnesvanger og forfærdelig, er slaget ved Farsalos. – Deraf titlen *Pharsalia*, som lader til at være Lucans egen titel.² Slaget fandt sted i august 48 f.v.t. Her led Pompejus endeligt nederlag til Cæsar. Det skulle vise sig at blive den foreløbige kulmination i krigen, selvom der fandt andre kampe sted efterfølgende. Med Cæsars sejr ved Farsalos var hans magtovertagelse cementeret. *Pharsalia's* første seks bøger og halvdelen af syvende bog bygger op til dette slag.

På det sted, hvor vi kommer ind i teksten, har Lucan forladt hovedhandlingen. I begyndelsen af sjette bog hører vi om slaget ved Dyrrachion, hvor Cæsar bryder ud af Pompejus' belejring, og Lucan har udfoldet en kampscene for os, der byder på nogle af hans mest imponerende makabre absurditeter. Derefter, fortæller han, flyttede Cæsar sin hær til Thessalien, og Pompejus fulgte efter. Og han slår fast, at Thessalien er klargjort til krigen skæbnen (VI,314-332). Efter de bemærkninger venter Lucans dannede læser kun på én ting. Han ved, at i Thessalien ligger Farsalos, og her stod det slag, som vi har ventet på at læse om, siden digtets begyndelse, det slag, hvor „alt går til grunde, der tjener vores fædreland til ære” (*hic patriae perit omne decus*, VII,597), og som Lucan karakteriserer som „verdens begravelse” (*funus mundi*, VII,617)... Lucan underdriver aldrig.

Men i stedet for at begynde at fortælle om optakten til slaget, tager Lucan fat på en lang digression om Thessalien, der fylder resten af sjette bog. Den åbner med en beskrivelse af Thessaliens geografi, blandet med mytologiske referencer, som skal forklare, hvordan skæbnen har gjort landet parat til krig, og ikke bare til krig, men til det ondeste, mest grufulde slag nogensinde. Det er et land, siden tidernes morgen formet til ondskab. Thessalien er simpelthen det land, hvor krig blev opfundet. Nu introduceres Sextus Pompejus, en af Pompejus den Stores sønner. Han vil vide, hvordan krigen ender. Normalt konsulterer man en spåmand om den slags, skriver Lucan, eller et orakel, hvis det skal være, men det gør Sextus ikke. Han går til en heks. Thessalien er heksenes land. „Thessalerinde” (*Thessala*) er synonymt med „heks” i Lucans fremstilling. Her i det ondeste land bor de mest gruopvækkende hekse i verden,

2. Luc. IX,985 og I,38. Statius kalder digtet *Pharsalica bella* (Silv. II,7,66).

og Lucan går over til en lang beskrivelse af de thessaliske hekse, som udvikler sig til en opremsning af deres hårrejsende heksekunster, en katalog.

Her begynder vores tekst, egentlig som en forlængelse af katalogen over Thessaliensheksenes grusomheder, men den udvikler sig til en på en gang makaber, ildevars-lende, smuk og morsom fortælling, det berømte eller berygtede afsnit om Ericthos nekromanti.

Det er med al sandsynlighed det pure opspind, at Sextus Pompejus skulle havde konsulteret en heks, men det bliver fortællingen ikke mindre elskelig af.

Lucans efterliv

Denne del af værket har været betragtet som en malplaceret og indholdsløs overflø-dighed. I vore dage har vi svært ved at finde ud af, hvad vi skal mene om digressioner. Herodots digressioner er et højdepunkt i litteraturhistorien. Lucans er, som hans stil i det hele taget, et eksempel på den dekadente smagløshed, der præger hans tid, den såkaldte sølvalder. Efter min mening er Erictho-afsnittet ikke malplaceret, tværtimod. Det har fået så central en plads i *Pharsalia*, fordi det er et vigtigt afsnit, og den, der vil forsøge at forstå pointen med Lucans digt, får meget af at studere denne del af det. Det kræver, at man fordyber sig i Lucans besynderlige retorik, og at man i det hele taget tager hans makabre smag til sig og prøver at finde humoren og skønheden i den.³

Lucans ry har haft en omtumlet skæbne. Ved begyndelsen af 2. årh. var han ikke anerkendt i den litterære elite, i hvert fald ikke som digter, dog til nød som retoriker. Men populær var han, og i senantikken voksede hans popularitet. I middelalderen var han en meget velanset digter. Dante nævner ham i *Inferno* (IV,88-90) side om side med Homer, Horats og Ovid. Kun Vergil og Statius (Lucans yngre samtidige, som har haft et lignende efterliv) er digtere med en højere status. I løbet af det 17. århundrede dalede Lucans stjerne, og ved begyndelsen af 1900-årene var han så at sige synonym med dårlig smag. Lykkeligvis har der fundet en rehabilitering sted, især gennem de seneste 30-40 år, og efterhånden omtales Lucan med respekt i litteraturhistorierne.

3. De to væsentligste og udførligste analyser af Erictho-passagen findes i W. R. Johnsons *Momentary Monsters* og Jamie Masters' *Poetry and Civil War in Lucan's 'Bellum Civile'*.

I Danmark nyder han stadig ikke stor anerkendelse. Ole Thomsen oversætter to stykker af *Pharsalia* i *Veje til Rom*. Derudover foreligger der ikke nogen dansk oversættelse af digtet, og altså heller ikke af den passage, jeg har valgt.

OVERSÆTTELSE

Underverdenen og borgerkrigen

Lucan, *Pharsalia* VI,507-830

- 507 De ritualer, som andre thessaliske hekse brugte, med al deres ondskab, det frygtindgydende heksefolks forbrydelser, dem var der én, der havde forkastet, fordi de var alt for retskafne. Det var den bestialske Erictho. Hun havde bragt besværgelseskunsten frem til en uset praksis.
- 510 Det er en utilgivelig synd for hende at dukke sit dødshoved under et tag i Rom, i et hus. Hun bor i forladte grave, hun driver den døde ud af sin gravhøj og indtager den, og underverdenens guder er glade for det. Hun hører de tavse døde. Hun er bekendt med dødsrigets indretning, kender de hemmeligheder, som Pluton gemmer dernede. Det kan hverken himmelens guder forhindre eller Ericthos dødelighed. En ulækker, snavset magerhed præger Ericthos hæslige ansigt. Den skyfri himmel ved ikke, hvordan hun ser ud, hun er frygtindgydende dødsrigebleg, det gør hende værre endnu at se på. Ligesådan hendes tjavsede hår. Når mørke skyer og regn tager stjernerne væk, forlader thessalerheksen sin grav og går ud og indfanger lyn i natten.
- 521 Kornet på frodige marker trådte hun ned, og det brændte til aske. Udødbringende vindpust gjorde hun giftige, når hun åndede ud. Hun beder ikke til himmelens guder, hun knæler ikke i ydmyg bøn og kalder på støtte fra nogen guddommelig kraft, og dét med at ofre indvolde for at få gode varsler, det bruger hun ikke. Hun holder af at antænde bål på altre med fakler fra et begravelsesoptog og brænde røgelse, som hun har hugget fra tændte ligbål.
- 527 Himmelen guder tilgiver alle forfærdelighederne, hvis hun beder dem om det, og gør det så snart hun begynder at tale, af frygt for at få en besværgelse mere at høre.
- 529 Hun begravede mennesker levende i en grav, imens de stadigvæk var i kontrol over deres lemmer. Modvilligt træder døden til, selvom skæbnen skylder den flere år. De døde vendte tilbage fra graven i

bagvendte optog; ligene undslap døden.

533 Rygende aske og glødende knogler af unge mænd snupper Erictho ud af ligbålet midt under brændingen. Selve den fakkell, forældrene bar, de stumper af ligbåren, som flyver rundt i den sorte røg, og det blafrende, askesmuldrende ligklæde samler hun ind, og gløderne, som endnu bærer lugten af kroppen.

538 Selv når et lig ligger trygt i en sarkofag af sten, der trækker dets inderste væsker ud af det, og det bliver stift og hårdt, som den rådne saft fra dets marv bliver opsuget – da går Erictho helt amok og kaster sig grådigt over hver eneste legemsdel, borer hænderne ned i dets øjne og jubler, når hun har gravet de iskolde kugler ud. Hun gnaver de bleggule negle af, som er vokset ud af dets sprukne hænder.

543 Løkken og knuden på dødsdømtes reb brød hun op med munden, rev liget af hængte ned fra galgen. Hun skrabadet kors, trak hud og indvolde af, der var blevet banket møre i regnen, og knogler, som var blevet ristet i solen, fra den fik adgang til dem. Hun tog de søm, der er banket i hænderne. Også den sorte, rådne materie, også den klumpede slim fra levret blod, der siver ud over forskellige dele af ligene. Og når en sene, som hun ville bide af, holdt igen, så hang hun sig i den med munden.

550 Ligger der et kadaver frit fremme på jorden, uanset hvilket kadaver det er – Erictho sidder der inden fugle og rovdyr. Erictho vil ikke selv plukke lemmer af liget, hverken med redskaber eller med sine hænder. Hun venter, til ulvene er der med tænderne, klar til at snuppe ligdele ud af ulvenes gab, så de ikke får sulten stillet. Men hendes hænder går ikke af vejen for også at myrde, hvis hun har behov for helt frisk blod, der sprøjter frem, når man skærer en strube over, eller hvis hendes begravelsessaltre kræver organer, der stadigvæk spjætter. Derfor trækker Erictho fostre ud af et sår i maven – og ikke den vej, som fødslen sender dem – så hun kan lægge dem på sine varme altre. Og når hun skal bruge et kraftfuldt, frådende bæst af et genfærd, skaber hun selv den døde.

561 Alle slags menneskelig kan Erictho bruge til noget. Et teenagerlig rev hun kinderne af, en døende ung mand skar hun håret af med sin venstre hånd. Ved en slægtningss begravelse skete det tit, at den frygtindgydende

heks endda bøjede sig over slægtningens lig og gav den døde et kys, men i samme nu skar hun næsen og ørerne af. Hun vristede ligets sammenpressede mund op med sine tænder, bed spidsen af tungen, der sad klæbet fast i den tørre hals, og hun hviskede over de iskolde læber og sendte en hemmelig grusomhed ned til underverdenens skygger.

570 Hende har Sextus Pompejus hørt om igennem historierne fra Thessalien. Natten i verden oven på jorden er på sit højeste. Det er det tidspunkt, hvor solguden trækker med middagen under dén side af jorden modsat den side, vi bor på, da Sextus Pompejus går ud i det øde land. Hans hjælpere, som er pålidelige og vant til ulovligheder, går rundt mellem grave og gravhøje, der er brudt op, og da får de øje på heksen. Et godt stykke væk på en stejl klippe sidder hun, dér hvor Haimosbjergene flader ud og forlænger Farsalos' højderyg.⁴ Hun sad og var ved at afprøve ord, som selv ikke troldmænd, selv ikke troldmændsguder har hørt om. Hun fandt på remser til nye formål. For giftblandersken var nervøs for, om krigen skulle forsvinde et andet sted hen i verden – den havde flakket til nu – og for, at Thessaliens muld gik glip af så stort et blodbad. Hun havde besværges Philippi og stænket byen med grufulde planteekstrakter. For at få alle de mange lig for sig selv og få hele verdens blod til sin rådighed, tvang hun Philippi til ikke at lade krigen passere forbi. Hendes håb er at lemlæste faldne kongers kadavere, stjæle Italienslægtens aske og adelens knogler, og lægge de største ånder ind under sin ejendom. Dette begær, kun én bekymring: Hvad af den døde Pompejus den Stores krop vil det lykkes at stjæle? Hvilke af Cæsars lemmer vil hun kunne kaste sig over?

589 Sextus Pompejus, Pompejus den Stores kujon af en søn, talte først til Erichtho: „Du er Thessaliens stolthed. Du er i stand til at afsløre skæbnen

4. Et landkort giver ingen forklaring på, hvad der kan få Lucan til at påstå, at Haimosbjergene ligger i forlængelse af bjergene omkring Farsalos. Måske har Lucan ikke valgt gloserne *Haemus* og *Pharsalicus* for deres geografiske betydning, men for deres symbolske værdi. Det forekommer mig at være tilfældet med en del andre geografiske gloser, f.eks. ord knyttet til Thessalien og Philippi, der symboliserer borgerkrigens uvæsen, og til Makedonien og Pella, der associerer til monarki og imperialisme, hvilket også Cæsars karakter repræsenterer.

for alle. Du er i stand til at dreje de kommende hændelser bort og lede dem ad separate spor. Jeg beder dig: Lad mig få kendskab til, præcis hvilken slutning på krigen lykkens gudinde, Fortuna har forberedt. Jeg er ikke en helt ubetydelig romer. Jeg er Pompejus den Stores verdensberømte søn, jeg er enten verdenshersker eller en arving til masser af død og ødelæggelse. Bange og usikker er jeg, men omvendt også parat til at bære frygten for noget håndgribeligt. Tag den magtfaktor væk fra skæbnen, at faldet kan komme med pludselighed, uigennemskueligt. Pin enten sandheden ud af guderne med tortur eller skån dem og pres den ud af de døde. Åbn Dødens hjem i Elysion, kald ham frem i egen person og tving ham til at fortælle mig, hvem han er ude efter af os. Det er ikke et simpelt job, ikke under din værdighed, at du tager dig af at spørge, hvordan de terninger falder, der afgør så skæbnesvangert et udfald. Det var det ikke engang, hvis du spurgte i *din* interesse.”

604 Det gør den grusomme heks fornøjet at høre, at hendes rygter har bredt sig. „Hvis det var et mindre betydningsfuldt skæbneforløb, som du ville påvirke, unge mand,” svarer hun, „så var det let nok at skaffe dig guder til alle de handlinger, du kunne ønske. Også imod deres vilje. Ingen kan nægte, at min magi har sinket processen, når stjernebilleder lægger sig med deres stråler over et menneske og bestemmer, at det skal dø. Også selvom hver eneste stjerne har stillet sig for et menneske sådan, at det bliver gammelt, afbryder jeg dets liv med magiske planter.

611 Men hvor en kæde af hændelser strækker sig ned gennem tiden, fra verdens oprindelse; dér, hvor skæbnen som helhed bliver forstyrret, hvis du skulle ønske at ændre på noget, og hele menneskets race ramt med ét slag, er Fortuna den stærkeste. Det må vi acceptere, alle thessaliske hekse.

615 Derimod, hvis det er nok, at du ved på forhånd, hvad udfaldet bliver, ligger en hel del enkle veje til sandheden åbne. Jorden, himlen, dødsriget, havet, slagmarkerne og Rhodopebjergene⁵ taler til mig. Men nu, hvor vi har en hel mængde af friske døde, ligger det lige for at tage et enkelt lig

5. En bjergkæde i Thrakien.

fra slagmarken her i Thessalien.⁶ Meningen er, at et kun netop livløst og endnu lunkent kadaver skal tale med klar og tydelig stemme. Og ikke at et af de genfærd, der virkelig hører til dødsriget, ét, hvis krop er blevet forkullet i solen, skal skribe et eller andet, som ikke er tydeligt i vores ører.”

624 Heksen tav. Hun fordoblede nattens mørke på magisk vis, og med sit sørgmodige hoved gemt i en snavset sky går hun rundt mellem ligene af de dræbte, som ligger på jorden uden en grav. Øjeblikkelig flygter ulvene, fuglene flygter, flår klørerne til sig, før de er mætte, imens Erictho går og vælger sin spåmand.⁷ Hun roder i ligenes indvolde, kolde af død, for at finde en stivfrossen lunge, hvis væv står uden en skramme. Hun undersøger den livløse krop for at finde dens stemme. Nu afhænger mange dræbte mænds skæbne af, hvem hun ønsker at kalde tilbage til verden.

633 Havde hun prøvet at rejse de to hæere helt fra jorden og sende dem alle tilbage i krig, var Erebus' love, mørket i dødsrigets love, blevet sat ud af kraft. Romerne var blevet revet bort fra dødsriget gennem Avernussøen af hendes grufulde magt.

637 Endelig vælger Erictho et lig ud. Hun gennemborer dets hals og trækker det bort. I en ligkrog⁸ sat fast i en dødsløkke bliver det stakkels kadaver slæbt af sted over klipper og sten for at komme til live. Det bliver placeret under en høj klippespids, i det hule bjerg, hun har dømt til at huse sin nekromanti, den mørke Erictho.

642 Landet har sænket sig brat i en afgrund her; det falder så dybt, at der ikke er langt til Plutons bælgmørke huler. En farveløs skov med foroverbøjede kroner snævrer det ind. Dens takstræer skygger, så sollyset ikke kan

6. Hvilken slagmark er ikke klart. Det seneste slag, der har fundet sted i krigen, er slaget ved Dyrrachion i Illyrien.

7. Ordet i den latinske tekst, *vates*, betyder spåmand. Men hos Lucan og andre digtere siden augustæisk tid bruges ordet også om digtere. Lucan bruger senere samme ord om Erictho (VI, 651). Ligeledes spiller Lucan på, at ordet *carmen* kan betyde både digt, trylleformular og profeti.

8. En ligkrog (*uncus*) er et redskab, man brugte til at trække liget af henrettede forbrydere væk med.

trænge igennem; og ikke en eneste trætop i skoven ser op imod himlen. Det kraftløse mørke derinde og snavset i bunden af grotten, muggent og gråt i den lange nat, får aldrig lys, undtagen det lys, som er skabt med magi. Så tung en luft hænger ikke i Tainarongrottens nedgang til underverdenen. Her er et dystert grænseland mellem den skjulte verden og vores, hvor dødsrigets konger ikke er utrygge ved at lade de døde gå hen. Thessalerspåkonen har ganske vist magt til at udøve vold mod skæbnen, men om hun ser underverdens døde sjæle, fordi hun har hevet dem til sig, eller fordi hun er steget derned til selv, er alligevel svært at sige.

654 Heksen har taget en spraglet dragt på, der minder om hævn-
gudindernes, furiernes, med de mange forskellige farver, den har. Hun
stryger sit puskede hår tilbage og binder det op med kranse af slanger.
Erichtos ansigt kommer til syne.

657 Da kan hun se den unge Pompejus' forskrækkede ledsagere. Han selv
står og bævrer og stirrer med livløst ansigt.

659 „Glem jeres frygt,” siger hun. „Den er noget, som jeres forvirring får
jer til at føle. Lige om lidt bliver livet gengivet, først som I aldrig har set
det, og snart i sin rigtige skikkelse – også så de, der er bange, kan høre
det tale, og dét ligegyldigt, hvor bange de er. Men hvis jeg så skulle vise
jer Styx eller bredden af Flegethonfloden, hvor flammerne knitrer, hvis
jeg præsenterede hævn-gudinderne for jer og I kunne få dem at se, eller
Kerberos, mens han ryster sin slangebehårede manke, eller giganterne
med deres hænder bagbundet – hvorfor så den her frygt for at se de
døde? Forstår I ikke, at også de døde er bange?”

667 Først fylder så Erictho skoldhedt blod i den dødes bryst. Det gjorde
hun plads i brystet til, da hun gav det dets nye sår. Hun vasker dets
indvolde rene for levret blod og sørger for rigelig månegift. I brystet
hælder hun alt muligt sammen, naturen har skabt ud af ildevarslende
fostre. Hverken fråde fra hunde med angst for vand,⁹ indvolde fra lods
eller pukkel fra stærke hyæner og marv fra en hjort, der har levet af

9. „Hunde med angst for vand,” dvs. hunde med rabies, foreslår Tesoriero, side 193.

slanger, manglede i miksturen. Hverken echeneis (en fisk, som holder et skib tilbage ude på havet, selvom sydøstenvinden får tovene til at stå spændt) og øjne fra slanger, og sten, som siger en lyd, når de bliver varmet under en fugl, der ligger på æg, arabernes flyvende slange, en snog fra det røde hav, som beskytter de kostbare perleøsters, hammen fra en cerastes, en libysk slange med horn, som levede endnu, manglede i Ericthos mikstur, eller aske, fugl Foinix har lagt på solens alter i øst.¹⁰ De gifte – som alle er så ordinære, at de har navne – hældte hun sammen i brystet på liget. Da hun havde gjort det, kom hun desuden kviste i, som var tunge af rædselsfulde, magiske remser; græsser, som hun havde spyttet på med sin forbandelsesmund, dengang de blev til; og desuden alt, hvad hun havde af gifte, hun selv havde brygget.

685 Så hendes stemme. Den ejer en magt til at mane Lethes, glemselsflodens døds-guder frem, en magt, som er større end samtlige urters magt til det samme. Den er en blanding af mumlende lyde, en disharmonisk brummen, som slet ikke minder om menneskers sprog. Den får hundenes gøen i sig, og ulvenes hyl. Hvad uglen jamrer, når den er bange, hvad sløruglen jamrer, hvad rovdyr hvæser og brøler, hvad slangen hvisler, det er i Ericthos stemme, og dunket af bølger, der slår imod klipperne, lyden af ekko i skoven og tordenskraldet fra skyer, der brister. Så mange ting i en eneste stemme. Straks efter får den et helt andet udtryk, og former sig til en heksebesværgelse, borer sig ned i Tartaros, helt dernel med ord og med tale.

695 „Strafgudinder! Jeg påkalder jer. Jeg påkalder jer, forbrydelser, som bliver straffet ved Styx. Jeg påkalder straffe over fortabte sjæle. Og Kaos, som ønsker af hele sit hjerte at vikle utallige verdener sammen; dig, herskeren nede i jorden, som det har pint i århundreder, at det skal vare så længe, før guderne dør; og Styx; og Elysion, dig, som en heks fra Thessalien næppe har gjort sig fortjent til. Jeg påkalder dig, Persefone, dig med dit brændende had til din mor og til himlen; og dig, min Hekate,

10. Ifølge myten brænder Foinix op, og en ny fugl opstår af asken. Den nye fugl bringer asken til solens tempel. Se f.eks. Ovids *Metamorfoser*, XV,392-407.

dig i din nederste skikkelse,¹¹ den, som jeg og de døde taler sammen igennem på vores lydløse sprog! Jeg påkalder portvagten foran det vidtstrakte hjem, vi får, når vi dør – dig, der strør vores indvolde foran din glubske hund; jer søstre, som snart skal i gang med at spinde en livstråd om; dig, færgemand på den urolige flod,¹² dig gamle mand, selvom du efterhånden er udmattet af, at sjæle skal vende tilbage til mig. Hør mine bønner!

706 Hvis jeg påkalder jer med en mund tilstrækkeligt gudeløs og beskidt; hvis aldrig jeg fremsiger denne besværgelse uden at have spist menneskeindvolde; hvis jeg ofte har skåret et menneskebryst i stykker til ofring, mens guderne holdt det opfyldt af liv, og vasket stykkerne rene i varm hjernemasse; hvis noget spædbarn har hvilet sit hoved, sit hjerte, lever og lunger på jeres fade og senere kom til live, så adlyd mig, når jeg beder.

712 Jeg forlanger en sjæl, som ikke er gemt i en hule i Tartaros; én, som ikke for længst er vænnet til mørket. Jeg kræver en sjæl, som kun er på vej derved, og som lyset kun netop har sluppet. En sjæl, som stadig kun står og venter i mørket på kanten af dødsrigekløften, må ganske vist rette sig efter de planter her, men kommer tilbage ned til de døde en gang for alle igen. Lad en død pompejaner, indtil for nylig soldat blandt de levende, spå om alt for hærførerens søn, hvis I da har borgerkrigen at takke for noget.”

719 Heksen tier og løfter sit hoved med fråde om munden. Da ser hun sjælen til kroppen, der ligger foran hende, stå ved siden af stadig, utryk ved sine livløse lemmer – et væmmeligt bur, som engang var dens fængsel. Den er ikke meget for at træde ind i det åbnede bryst og ind i dets indre, ind mellem indvoldene, som blev revet itu med det dræbende sår. Stakkels den, der får stjålet den gave, vi får af døden til sidst: at vi

11. Hekate er gudinde for magi og heksekunst, en oplagt skytsgudinde for en heks. Hun optræder i forskellige inkarnationer, identificeres bl.a. med månen. Erictho påkalder hende i hendes underverdensinkarnation.

12. Færgemanden Charon fragter de døde sjæle over Styx i sin båd. Styx' vand beskrives normalt ikke som oprørt. Lucan bruger ordet *flagrans*, der har grundbetydningen „brændende.” Måske placerer Lucan Charon på Flegetonfloden?

ikke kan dø. Uretfærdigt!

726 At det kan lade sig gøre for skæbnen at tøve sådan, det forbavser Erictho. I raseri over døden giver hun liget pisk med en levende slange. Det rører sig ikke. Så *brøler* hun ned gennem kløfter i jorden, hun selv har skabt ved besværgelser, ned til de døde, og bryder stilheden nede i riget:

730 „Hævngudiner! Tisiphone og Megaira! I tror, I kan være i sikkerhed for min stemme? I slår ikke med jeres hidsige piske og driver den her uheldige sjæl gennem mørket og tomheden? Snart skal jeg kalde *jer* frem, kalde jer ved jeres rigtige navn og placere jer oppe i solens lys som de dødsrigetæver, I er. Ved ligbål, under begravelser skal jeg forfølge jer, stå vagt og drive jer ud af gravhøje, tvinge jer ud af samtlige urner!

736 Hekate, dig...! Jeg viser dig frem for dagslysets guder, ikke sådan som du plejer at vise dig for dem, falsk og med ændret udseende. Men sådan, som du er i din blege, rådnende helvedesskikkelse, og jeg skal sørge for, at du ikke kan ændre din form tilbage.

739 Og, Proserpina, jeg skal fortælle enhver om det måltid, som gør, at du bliver holdt tilbage dybt, dybt under jorden,¹³ fortælle enhver om den kærlighed og det ægteskab, der knytter dig til den dystre konge af mørket i dødsriget, Pluton. Om hvilken beskidt kontakt du indlod dig på, så Ceres mistede lysten til at kalde dig hjem. Og dig, den ringeste verdenshersker, Pluton! Jeg smadrer væggene til dine huler, jeg sender solens lys derind, så du bliver knust med et slag i dagslys.

744 Adlyder I? Eller synes I, jeg skal kalde på ham, som jorden altid skælver og ryster for, hver gang man påkalder ham? Han ser et gorgohoved i øjnene, straffer en hævngudinde, indtil hun ryster, med hendes egne piske. Han bor i et Tartaros, selv ikke I kan se ned i. For ham er I *høje* guder. Han sværger ved Styx og bryder sit løfte.”

750 Straks blev det størknede blod igen varmt og gjorde de mørke sår

13. Det er ikke til at sige, hvad det er for et hemmeligt „måltid,” Erictho hentyder til. Ifølge myten spiste Persefone en kerne fra et granatæble i underverden, og dermed var hun bundet til underverden og kunne end ikke hentes tilbage derfra af Zeus. Den affære er almindeligt kendt, og Erictho kan næppe true nogen med at afsløre den.

lune. Det løb ud i årerne, ud i de yderste dele af kroppen. Som indvoldene bliver ramt af blodet, sitrer det under det iskolde bryst, et nyt liv sniger sig ind på marven, der ikke er vænnet til livet længere, og det begynder at slås med døden. Så spjætter hvert led i kroppen, og senerne strammes. Kadaveret rejser sig ikke fra gulvet kropsdel for kropsdel, lidt efter lidt. Det bliver på én gang skudt op fra jorden, står oprejst. Øjenhulerne åbner, og øjnene kommer til syne. Endnu var kadaverets ansigt ikke en levendes, stadig en døendes. Blegheden, stivheden er der endnu. Han er lamslået over, han er blevet bragt tilbage til verden. Men han er ikke i stand til at hviske engang med sin sammensnørede mund. En stemme, et sprog, det har han, men kun til at svare.

761 „Giv mig det svar, som jeg beder dig om,” sagde heksen, „så skylder jeg dig en umådelig tjeneste. Hvis du fortæller mig sandheden, vil jeg i al evighed garantere dig, du bliver fri for heksekunst. For jeg vil brænde din krop under dødsrigesange, på sådan et ligbål, på brænde fra sådan et træ, at dit genfærd aldrig skal adlyde troldmænd og hekse, der prøver at mane dig. Så meget værd må det være at have levet for anden gang. Hverken ord eller planter får mod til at bryde din evige glemselssøvn, når *jeg* har givet dig døden.

770 Uklare svar har orakler og spåmænd det fint med, som kommunikerer med guderne. Den, som spørger de døde om sandheden, den, som går uden frygt til dødens orakler, han går derfra med vished. Døden er rå og brutal. Jeg beder dig, ikke at skåne mig. Sig mig, hvad der vil ske, sig mig hvor. Og lån mig din stemme, så skæbnen kan tale igennem den til mig.”

775 Oveni kastede hun en besværgelse også, som gjorde, at genfærdet kendte et svar på lige, hvad hun ville vide. Med tårerne strømmende sagde kadaveret grådkvalt:

777 „Nu er det ikke sådan, at jeg ligefrem så de trøstesløse tråde, som skæbnegudinderne spinder, da jeg blev kaldt tilbage hertil fra den tavse flodbred. Hvad det alligevel lykkedes mig at forstå ud fra synet af alle de døde, det er, at en grufuld uenighed skaber uro imellem de romerske

sjæle. Landsforrædernes krig har brudt underverdenens stilhed¹⁴ Nogle af hærførerne har forladt deres hjem i Elysion, modstanderne det deprimerende Tartaros. Synet af dem har gjort det tydeligt for mig, hvad skæbnen vil. Det var et sørgmodigt ansigtsudtryk, de heldige sjæle, dem i Elysion, havde. Mellem dem så jeg Decierne, både sønnen og faren, som udviste ligefrem ondtafværgende mod engang i et slag.¹⁵ Jeg så Camillus,¹⁶ der græd, og Curierne.¹⁷ Og Sulla, som jamrede over sin lykke – ja dig, Fortuna!¹⁸ Scipio sørger over sin ulyksalige efterkommer, der omkommer snart i Libyen.¹⁹ Cato, en stærkere fjende endnu for Karthago, er knust på grund af den skæbne, der venter hans yngre slægting, som ikke vil gøres til slave.²⁰ Brutus, du var den eneste muntre, jeg så blandt de fædrelandskærlige døde, den første konsul, efter tyranregimet blev styrtet.²¹

-
14. Med „landsforrædernes krig” (*impia arma*) mener Lucan „borgerkrigen.” Jeg tror ikke, vi skal forstå det sådan, at der er udbrudt borgerkrig i underverden. Den døde hentyder til krigen blandt de levende. Der er ved at blive vendt op og ned på verdensordenen. Hvem, der er „skurke” og „helte,” bliver revurderet. Så vel borgerkrigen som forholdene i underverden er udtryk for forandringerne.
 15. Den døde taler formentlig om to mænd af samme navn, Publius Decius Mus, far og søn. Begge var kendt for deres *devotio*, et militært-religiøst ritual, hvor feltherren ved at kaste sig ind mellem fjendens soldater ofrede sit eget liv til guderne for at vinde deres støtte til romerhæren i et slag.
 16. Muligvis Marcus Furius Camillus, der ledte kampagner mod faliskerne og carpenaterne i 401 og 398 f.v.t. Han erobrede den etruskiske by Veji i 394.
 17. Den berømteste Curius er Manius Curius Dentatus, der vandt flere store militære sejre, bl.a. over samnitterne og sabinerne i 290 f.v.t og Pyrrhos i 275.
 18. Lucius Cornelius Sulla Felix var hærfører i forbundsfællekrigen i 89 f.v.t. Et opgør mellem Sulla og Gaius Marius udartede sig ganske blodigt og endte med, at Sulla fik magten som diktator i Rom i 82. Sullas tilnavn *Felix* bruges om en mand, der har særlig succes og medgang, dvs. har Fortuna på sin side – men i reglen er det kun for en tid; til sidst vil Fortuna forlade ham.
 19. Publius Cornelius Scipio Africanus slog Hannibal og Karthagos hær ved Zama i 202 f.v.t. Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus ødelagde Karthago i tredje puniske krig i 146 f.v.t. Den efterkommer, der nævnes, er Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio. Som anfører for pompejanernes hær efter Pompejus’ død led han nederlag til Cæsar i slaget ved Thapsos i 46 f.v.t. Efterfølgende blev han opsporet og dræbt af Cæsars udsendinge.
 20. Den Cato, den døde har set, er Marcus Porcius Cato ’Censorius,’ der gennemtrumfede, at man indledte tredje puniske krig. Den efterkommer, der nævnes, er Marcus Porcius Cato ’Uticensis,’ som var en brændende forkæmper for republikken på borgerkrigens tid. Efter slaget ved Thapsos valgte han at tage sit liv frem for at bede om nåde hos Cæsar.
 21. Lucius Junius Brutus siges at have anført oprøret, der styrtede den sidste konge i Rom, Tarquinius Superbus. Han og Lucius Tarquinius Collatinus blev republikkens første to konsulere.

- 793 Men Catilina²² har brudt sine lænker, revet dem løs. Han truer og jubler, ligesom Marierne, de voldsomme Marier,²³ og de bare Cetheger.²⁴ Med mine egne øjne så jeg de mænd, hvis navne pøbelen elsker, Druserne²⁵ fryde sig. Graccherne²⁶ så jeg, som helt ubehersket foreslog love engang og vovede sig ud i kæmpeprojekter. De klappede i deres hænder, som ellers er lænket med evige knuder af stål i Plutons fængsel. Forbryderflokket gør krav på de retskafne døde sjæles land. Og herskeren over det livløse rige slår portene til sit matte hjem op for den mand, som sejrer, gør sine stejle klipper skarpe og spidse og sliber sit stærke stål til lænker til ham, gør sig parat til at straffe.
- 802 Unge mand, bring den trøst med tilbage: De døde venter din far og din slægt med en rolig favn og holder en plads til Pompejerne fri i de rolige egne i deres rige. Og I skal ikke bekymre jer om, hvor ringe en hæder et liv kan høste, som kun har været beskedent. Der kommer et tidspunkt, hvor generaler alle som en bliver ens. Kom i gang med at dø! Stig ned fra ligbålet stolte og modige, selvom det er et beskedent ligbål. Træd guddommeliggjorte romeres ånd under fode.
- 810 Hvilken grav Nilens vand, hvilken Tiberens vand skal vaske, dét er det spørgsmål, der er. For hærførerne drejer krigen sig udelukkende om deres død, deres grav. Lad være at spørge mig ud om din egen skæbne. Skæbnegudinderne sørger for, at du får den at kende på trods af min tavshed. En spåmand, der ved mere om det, din far Pompejus, vil selv fortælle dig alt på Sicilien.²⁷ Selv ikke han bliver klar over, hvor han skal sende dig hen, hvorfra han skal vise dig væk, hvilke landskaber, hvilke

-
22. Lucius Sergius Catilina var en populær politiker, især husket som leder af en sammensværgelse i 63 og 62 f.v.t.
23. Gaius Marius havde en strålende politisk og militær karriere i slutningen af 2. årh. og begyndelsen af 1. årh. f.v.t., som dog endte i opgøret med Sulla.
24. Cethegerne havde ingen tunika på under togaen.
25. Måske tænkes især på Marcus Livius Drusus, der modarbejdede Gaius Sempronius Gracchus' ideer i 122 f.v.t., eller på hans søn af samme navn, som i slutningen af 90'erne talte for reformer, der skulle indlemme de stærkeste blandt ridderstanden i senatet.
26. Brødrene Tiberius og Gaius Sempronius Gracchus talte i 130'erne og 120'erne f.v.t. for nogle jordreformer, som var meget upopulære i senatorstanden. Det førte til voldsomme uroligheder.
27. Den episode, der hentydes til, findes ikke i *Pharsalia*, formentlig fordi digtet ikke er fuldstændigt.

himmelstrøg han skal bede dig undgå. Frygt Europa, I stakler, frygt Afrika, Asien. Lykken har grave fordelt på jeres triumfer. Alle må have medlidenhed med jeres slægt. I får intet i verden at se, som I bedre kan stole på end Farsalos.”

820 Da han har afsluttet sin profeti sådan, bliver han stående tavs, med sorg i blikket og kræver sin død tilbage. Men der må magiske remser og planter til for at få hans lig til at ligge. Døden er ikke i stand til selv at tage hans liv tilbage, nu hvor den én gang har opbrugt sine beføjelser. Derefter rejser Erictho et ligbål bygget af godt med træ. Den døde nåede ilden. Erictho lod den unge mand være, da bålet var tændt, og tillod ham langt om længe at dø. Hun fulgtes med Sextus til dér, hvor hans fars lejr lå. Mens de var på vej ind i sikkerhed mellem dens telte, netop som himlen langsomt tog farve af lyset, skaffede natten dem dybt, tæt mørke. Erictho havde beordret den til at holde på dagen.

OM OVERSÆTTELSEN

OVERSÆTTELSESVALG OG FILOLOGISKE OVERVEJELSER

I min oversættelse har jeg kun delvist fulgt Lucans form. Med inspiration fra Egil Kraggeruds norske oversættelse af *Aeneiden* har jeg skrevet i rytmisk prosa, som gengiver den daktyliske fornemmelse fra kildeteksten, men er uden versinddeling. Dog har jeg sørget for, at et afsnit i min tekst altid åbner og slutter efter det daktyliske heksameter-vers' principper. Det er et kompromis, som tilfredsstillende begge parter, mener jeg. De, der holder af den rytmiske fornemmelse, kan stadig nyde dens malende effektfuldhed. De, der bliver trætte af versdigtningens *schwung*, kan ignorere rytmen fuldstændig og får heller ikke deres læsning forstyrret af de evindelige linjeskift.

Epikken er ikke en levende tradition i dansk digtning i dag. De af vor tids genrer, der kommer tættest på Lucans, hvis man kan stille det sådan op, er alle prosa – romaner, historieskrivning, essayistik. Jeg har tilstræbt et regelret, moderne dansk, og jeg har tilstræbt en form, der svarer til, hvad nutidige danske forfattere skriver, kun med den afvigelse, at mit sprog er rytmisk. Men mit princip har været, at det rytmiske ikke må være bestemmende for ordstilling og for sprogbrug i det hele taget. For jeg har naturligvis forsøgt at gengive Lucans sprog, så vidt det lader sig gøre, med dets poetiske og retoriske spidsfindigheder og særpræg. Så lad mig korrigere mit udtryk fra før: Jeg har tilstræbt et regelret, poetisk, moderne dansk.

Følgende liste er først og fremmest møntet på læsere med kendskab til latin. Den gør rede for mine overvejelser i de tilfælde, hvor Lucans tekst frembyder problemer, enten fordi Lucan udtrykker sig dunkelt, eller fordi overleveringen er så usikker, at det er tvivl om betydningen. Mit håb er, at listen bl.a. kan være til nytte for den, der måtte bruge min tekst som referenceoversættelse under læsning af den latinske tekst.

Som udgangspunkt har jeg fulgt Housmans udgave.

555 Jeg udelader verset, ligesom Housman og Shackleton Bailey foreslår.

570-571 *alta nocte poli*. *Poli* kan være genitiv om stedet, men i så fald er dette et

enkeltstående tilfælde (Tesoriero, side 143). Jeg tror, Lucan spiller på forskellen mellem vores verden og underverden. Heroppe veksler døgnet mellem dag og nat. Sådan er det ikke under jorden. Lucan bruger ikke sjældent himlen synonymt for vores verden (dvs. den verden, der har himlen over sig), i kontrast til underverden.

573 *fidi* virker umiddelbart malplaceret. Tesoriero (side 144) foreslår, at det er en reference til *Aeneiden*, hvor Achates beskrives som *fidus*. Sandt, men det, der først og fremmest optager Lucan, er netop modsætningen mellem *fidi* og *scelerum sueti*. At en hjælper er *fidus*, er nærmest en kliché – „en trofaste hjælper,” „en tro tjener.” Men i *Pharsalia's* univers er den trofaste hjælper altså en person, der ved meget om forbrydelser.

637 Her læser jeg *trajecto gutture*, som findes i mange af de ældste håndskrifter, og som Housman trykker. Shackleton Bailey foretrækker *trajecto pectore*, som findes i visse senere håndskrifter. Begge varianter er besynderlige.

Den mest regelrette syntaks får vi, uanset hvilket af de to udtryk vi foretrækker, hvis vi læser det som en absolut ablativ knyttet til *ducit*, med Erictho som underforstået agens for *trajecto*. Et alternativ er at se det som en sociativ ablativ knyttet til *corpus*, i betydningen „et lig med gennemboret hals (eller bryst),” dvs. hvor Erictho ikke selv gennemborer liget, men hvor såret er tilføjet den døde i det slag, hvor han kæmpede. Det er en grammatisk detalje, som ikke har stor betydning for den indholdsmæssige forståelse af denne sætning, men det er væsentligt for forståelsen af den følgende.

For denne sætning gør det derimod en stor forskel, om vi vælger den ene eller den anden manuskriptvariant. Erictho ønsker et lig, der kan tale. Derfor, har vi hørt, undersøger hun ligene for at finde et, hvis lunger er intakte. Halsen eller struben har *ikke* hendes interesse, så sært det forekommer. Al den omhu, hun lægger i at finde et lig med uskadede lunger, virker meningsløs, hvis hun efterfølgende gennemborer brystet på det (vælger et lig med brystet gennemboret). Men eftersom hun åbenbart ikke bekymrer sig om halsens tilstand, kan hun godt bore krogen i ligets strube,

uden at hendes studier bliver forgæves. Derfor giver det trods alt bedst mening at læse *gutturē*.

- 638 Det er vanskeligt at afgøre præcis, hvordan vi skal forstå meningen med sætningen *inserto laqueis feralibus unco ... trahitur ... cadaver*. Hvis vi mener, at Erictho er agens for *trahit* i den foregående sætning, kan vi forstå denne sætning som en uddybelse af *trahit*, nemlig sådan: Erictho borer en *uncus* ind i (evt. hele vejen igennem) halsen på liget, og denne krog forbinder hun igen til en løkke, hvis reb hun selv holder i. En anden mulighed er at forstå det sådan: Erictho lægger en løkke om ligets hals, og med en *uncus* slæber hun det af sted i løkken. Den sidstnævnte løsning må foretrækkes af dem, der mener, at Erictho forsøger at skåne liget så vidt muligt og bevare så vel dets strube som dets bryst intakt.
- 643 *humus, quam urguet silva*. *Urguet* bruges i betydningen „omkranser” i topografiske beskrivelser. Duff (side 351), Matthew (side 168) og Tesoriero (side 179) foreslår den betydning. Jeg forstår beskrivelsen således: *humus* henviser ikke kun til jorden lige foran indgangen til Ericthos grotte. Det går på hele området. For at komme til indgangen af grotten, må man stige ned af stejle skrånninger, der ydermere er bevokset med en tæt skov (derfor de foroverbøjede kroner? (*pronis comis* og *nullo vertice caelum suspiciens* (VI,643-644))).
- 654-655 *discolor et vario furialis cultus amictu induitur*. Furiernes tøj fremstilles normalt ikke som spraglet, med mange farver, men som sort. *Vario* kan også betyde „afvekslende,” dvs. måske „sammensat” i denne sammenhæng. Men heller ikke dette stemmer godt overens med Furiernes tøj ellers.
- 668-669 *taboque medullas abluit*. Normalt ville vi forvente en instrumental ablativ, men *tabo* her er tilsyneladende separativ.
- 710-711 Jeg følger Housman, som trykker *si quisquis ... infans ... imposuit* i overensstemmelse med de bedste håndskrifter. Indholdet af sætningen er

absolut bizar, nemlig at det barn, hvis kropsdele skal ofres, selv placerer dem på offerfadene. Derfor foreslår Shackleton Bailey en konjektur og erstatter *quisquis* med *cuius*. Jeg mener imidlertid ikke, at bizarre formuleringer som denne med *quisquis* er atypiske for Lucan, og derfor bør vi lade dem stå, så længe Lucans hensigt med værket og hans sprogbrug stadig er til diskussion. I dette tilfælde kan Shadi Bartsch's teori om *confusion of subject-object relations* måske forklare, hvad Lucan vil (Bartsch, side 22ff).

716-717 Her følger jeg Shackleton Bailey, der trykker *omnia canat*. En anden meningsfuld variant er *omina canat*. Betydningsforskellen er lille. Sidstnævnte understreger utvetydigt, at Erictho beder om, at den døde skal spå. Men det må være det samme, der er tale om i førstnævnte, selvom den formulering udtrykker det mindre eksplicit.

755-757 Om *nec ... -que ... -que* og lignende konstruktioner i betydningen „hverken ... eller ... eller” hos Lucan: se Bartsch, side 123-130.

782-783 Her følger jeg Housius, som trykker *alii*. Housman konjicerer til *Latii*, som Shackleton Bailey trykker. Formuleringen *alii ... diversi* virker akavet, men min oversættelse viser, hvordan jeg forstår det.

BIBLIOGRAFI

- Ahl, F. M., *Lucan: An Introduction* (New York, 1976).
- Bartsch, Shadi, *Ideology in Cold Blood* (Harvard University Press, 1997).
- Braund, Susan H. (oversætter), *Lucan – Civil War* (Oxford 2008 (første udgave 1992)).
- Dick, Bernhard F., „*Fatum* and *Fortuna* in Lucan’s *Bellum Civile*” I *Classical Philology* LXII, nr. 4 (1967).
- Duff, J. D. (oversætter), *Lucan – The Civil War (Pharsalia)* (Cambridge 1969).
- Fox, Matthew (oversætter), *Lucan. Civil War – Translated by Matthew Fox. Introduction and Notes by Matthew Fox and Ethan Adans* (Penguin Group, New York 2012).
- Haskins, C. E. (udgiver), *M. Annaei Lucani Pharsalia – edited with English notes by C. E. Haskins* (London, 1887).
- Housman, A. E. (udgiver), *M. Annaei Lucani Belli Civilis Libri X* (Oxford, 1950).
- Hosius, Karl (udgiver), *M. Annaei Lucani Belli Civilis Libri Decem* (Anden udgave, Oxford 1950).
- Johnson, W. R., *Momentary Monsters. Lucan and his heroes* (Cornell University Press, 1987).
- Masters, Jamie, *Poetry and Civil War in Lucan’s ‘Bellum Civile’* (Cambridge, 1992).
- Shackleton Bailey, D. R. (udgiver), *Lucanus, Marcus Annaeus: De bello civili libri X* (Teubner, Stuttgart 1988).
- Sklenář, R., *The Taste for Nothingness: A Study of Virtus and Related Themes in Lucan’s Bellum Civile* (Michigan 2003).
- Tesoriero, C. A. (commentator), *A commentary on Lucan Bellum Civile 6.333-830* (The University of Sidney, 2000).
- Thomsen, Ole, *Veje til Rom. Romersk litteratur fra Plautus til Juvenal* (Aarhus Universitetsforlag, 2008).